

8. Нямцу А. Прием повествовательной переакцентуации в литературных версиях традиционных художественных моделей / Анатолий Нямцу // Біблія і культура. – 2008. – Вип. 8/9. – С. 11–20.
9. Нямцу А. Своеобразие трансформации общекультурных традиций в мировой литературе / Анатолий Нямцу // Біблія і культура. – 2004. – Вип. 6. – С. 47–99.
10. Moore C. Lamb. The gospel according to the Biff, Christ's childhood pal / Cristopher Moore. – Harper Paperbacks ; First Perennial edition, 2003. – 444 p.

**«Lamb. The Gospel According to the Biff,
Christ's Childhood Pal» by Cristopher Moore as a Literary Gospel**

The typical features of the literary gospel as a genre are stated. The peculiarities of the transformation which the Gospel myth undergoes in the novel of Christopher Moore are analyzed. Special attention is focused on the elements of the mass culture the author uses to modernize the original myth.

Олена Бежан (Одеса)

**ПРОБЛЕМА ПАМ'ЯТІ В РОМАНІ
ДЖОНАТАНА САФРАНА ФОЕРА «УСЕ ОСВІТЛЕНО»**

Американський теоретик постмодернізму Іхаб Хасан якось зізнався, що зараз він знає про постмодернізм набагато менше, аніж якихось тридцять років тому: змінився, як сам світ, так і дослідник у ньому. На початку ж ХХІ століття з'являється література, яка руйнує всі канони, що склалися протягом великого відрізка часу. Історія і сучасність змішалися тут в єдиному конгломераті, отож хода історії та людини в ній постала у своєму новому витворенні. Тож закономірно, каже дослідник, що однією з провідних проблем сучасного літературознавства стає проблема пізнання себе і нації в історичному русі сучасної доби. «Зрештою, – пише Іхаб Хасан, – постмодернізм можна визначити, як безперервну спробу самовизначення... пов'язану з епохальною кризою ідентичності» [6; 33–34].

Саме ця проблема, ставши провідною в сучасному американському романі Джонатана Сафрана Фоера «Усе освітлено» (2005), спонукає до вивчення. Письменник, говорячи про суб'єктивізацію національного досвіду, доводить: все одно, проблема визначення себе в світі та на тлі людства, стикаючись з проблемою історичної пам'яті, залишається найактуальнішою. Отож, тема нерозривно пов'язаних часів і людської пам'яті, викладена в новітньому постмодерністському романі, стає об'єктом нашого дослідження.

Пам'ять як соціально-культурний конструкт. Постмодерністська критика останніх років у великій мірі загострює та концентрує увагу на змінах уявлень про минуле, на закономірностях інтерпретування історії в сучасному мистецтві. Звісна річ, постійний пошук «нових шляхів» в літературознавстві обумовлюється тими змінами у питаннях, які ми задаємо минулому з нашого сьогодення. Але в результаті цих змін з'являється й інше ставлення до історичного факту у літературі. Він трактується як тих, що не стільки інтерпретує, скільки трактує минуле.

Оскільки ж реконструкція минулого в такому випадку стає неможливою, то завдання нового типу історизму полягає у тому, щоб допомогти індивіду чи певній соціальній групі, особливо маргіналам, здобути власну ідентичність.

Відомий американський критик та історик літератури Домінік Лакарпа, зазначає: «пам'ять виступає визначальною частиною... досвіду, тому проблема стосунків історії та пам'яті – це... проблема співвідношення історії й досвіду, виражена в меншому масштабі» [7; 67]. Саме у такому ракурсі потрібно розглядати ментальні стереотипи, історичні міфи, різночасові процеси трансформації повсякденної історичної свідомості, механізми формування та передачі в майбутнє пам'яті минулого та поколінь.

Широкий та різномірний матеріал публіцистичної, художньої та історичної літератури, яка відображає соціально буттєві уявлення про минуле в елітарній та народній культурі, показує, що пам'ять може створювати як міфи, так і фантазмагорії про минуле, виступаючи при цьому сучасним засобом презентації історії. Може вона взяти на себе і роль психоаналітичного інструменту, який картає минуле й погоджує його із сьогоденням. Таким чином, пам'ять «моделює внутрішні процеси, які формують людську свідомість... обумовлюючи авторське ставлення до спогадів та образів, що набувають іншого значення завдяки ностальгії, міфологізації або нав'язливій повторюваності певних «кадрів минулого»». Ті ж психологи визначають пам'ять, як «елемент свідомості найвишого рівня суб'єктності людини..., що підпорядковується перцепції оточення, почуттю самототожності й абстрактному знанню про світ» [8].

За словами дослідниці Марти Коваль, зростання популярності ідей антропологічної школи (починаючи з 1970-х років), сприяло новітнім пошукам в області проблем людської пам'яті, пов'язаної з усвідомленням своєї ідентичності. Пам'ять індивідуальну почали тлумачити вже не тільки як психічний і психологічний феномени, а як «соціально-культурний конструкт, який пов'язує із складними психологічно-культурними аспектами пошуку та самоусвідомлення ідентичності...» [4; 11]. Усе вище зазначене, підтверджує, що пам'ять не може розглядатися як стійкий конструкт – вона змінюється під впливом цілої низки соціально-історичних, культурних та індивідуально-психологічних чинників, які акцентуються і які ми намагатимемося проаналізувати у досліджуваному нами творі.

Перший роман молодого американського єврейського письменника Джонатана Сафрана Фоера «Усе освітлено» (Everything is illuminated) став бестселером і викликав появу цілої низки рецензій від американських авторитетних критиків та письменників. Так, класик літератури Джон Апдайк охарактеризував роман Фоера як «приголомшливий, комічний, сповнений ніжності, зі складним та екстравагантним сюжетом» (переклад мій. – О. Б.) [10]. Вперше аналізуючи цей роман, українська дослідниця Тетяна Потніцева зауважила, що у фреймі постмодерністської поетики цей автор спромігся розкрити фрагмент історичної реальності в зовсім несподіваному, оригінальному викладенні [2; 30].

Історичну площину твору можна охарактеризувати, як діахронічну, тому як вона охоплює такі часопросторові пласти:

- західна Україна (Львів – Луцьк) і південь країни (Одеса);
- липень 1997 року (листи про події написані у 1997–1998 рр.);
- часи Другої світової війни та факт Голокосту 1941–1943 рр.;
- віртуальна двохсотлітня історія єврейського поселення (штеттля) Трохимбрід (з 1791 р. аж до знищення його нацистами).

Наратором виступає одесит-підліток Алекс Перчов, який стає перекладачем для американського хлопця, родина якого організовує подорож-пошуки до України. Ще одним представником від родини, стає старий, названий у романі Дедом. Сам же американець-підліток Джонатан подвоює особу автора-оповідача – завдяки цьому підкреслюється автобіографізм роману. Сюжетну канву твору складає подорож американця до України з метою віднайти свідчення про свого діда та жінку, яка начебто врятувала його під час війни.

Отже, людина вирушає у подорож, покликану збагатити його власну пам'ять. Пам'ять допомагає людині знайти ґрунт для вирішення тих проблем, які хвилюють її сьогодні. Якщо йдеться про минуле, то проблема пам'яті стикається з проблемою історичного шару буття. Отже, мандрівка стає могутнім засобом формування історичної свідомості, прилучення героя до історичного минулого та оновлення його пам'яті. Так усвідомлюється поняття історична пам'ять, яка стає корелятором часу в романі Дж. С. Фоера.

Наратив твору будується на родинних історіях американця-єврея Джонатана та одесита Алекса. Аналізуючи їх сприйняття колективної та індивідуальної пам'яті, ми з'ясували, що Джонатан є носієм індивідуальної пам'яті, яка базується на тих спогадах його бабусі, якими він володіє з дитинства. Підтверджує це його вислів: «Моя бабуся зберігала це фото більше п'ятдесяти років і якби хотіла нам щось сказати, то вже би давно сказала. Її спогади про Україну не найкращі. Її штеттль, Колки, знаходився всього за кілька кілометрів від

Трохимбрід... вся її родина була винищена...» [5; 96]. Саме тому, каже дослідниця Тамара Денисова, Україна бачиться героєві як «примарна країна, абсурдна, убога, майже безмовна пустеля, позбавлена пам'яті... Її знищують нацисти і навіть спогад про неї старанно згладжується у свідомості тих, хто вижив... Саме в цьому забутті найстрашніший сенс Голокосту для Героя (Джонатана), якого позбавили коріння, минулого...» [2; 31].

Факт того, що Джонатан є носієм саме індивідуальної пам'яті, може підтвердити й те, що цей персонаж немовби «привласнює» спогади своєї родини. Не будучи безпосереднім учасником давно минулих подій, він подорожує до України, щоб тільки активізувати минуле й відчути свій з ним зв'язок. Варто зазначити, що пам'ять індивідуальна багатопланова: вона вміщує особистий, соціокультурний та історичний плани. Поряд з власним життєвим досвідом, вона є складовою досвіду соціального і може перетворити чужий досвід у свій. Саме у процесі комунікації, розповіді бабусі про пережите, пам'ять індивідуальна трансформується у колективну (соціальну). Темпоральність нашого існування має власну історію, ми завжди прагнемо до індивідуального майбутнього і приходимо з індивідуального минулого, сама наша ідентичність виникає з історичності.

Носієм колективного типу пам'яті у романі виступає Дед. Вирушаючи у подорож у статусі водія, сам того не знаючи, він вирушає у глибини свого минулого, а вже там відшукує себе істинного. Саме тому, пам'ять, на думку дослідників, завжди існує заради чогось. І метою, як аспектом її функціонування, кажуть вони, не можна нехтувати [9; 85]. Зустріч із Августиною – жінкою, яку шукає американець Джонатан, активізує його пам'ять минулого, повертає до витоків родинної, а вже потім і до власної долі. Таким чином ним усвідомлюється колективний досвід.

Колективний досвід це по-перше, той досвід, який сприймається як спільний досвід, який люди переживають разом. Переживши минуле як сьогоднішнє, доторкнувшись до болю, який втихає, ті троє, що дійшли до Трохимбрід, – Джонатан-Дед-Августина – постають вже носіями не особистісного, а колективного досвіду. І якщо для Августини це така собі ресенкарнація, бо «вона самотужки створює незвичайний музей Голокосту, зібравши в коробки все, що залишилося від спаленого разом з мешканцями штетля, сподіваючись, що колись-то вони будуть затребувані живою історією», тим самим вона «...зберігає історичну пам'ять, про тих, хто загинув, про знищення впродовж століть особливого й неповторного життєвого досвіду» [2; 31], то для Деда це момент активізації болісного та потворного минулого. Колись Дед зрадив свого товарища заради спасіння своєї власної родини. Багато років поспіль він жив з відчуттям травмуючої пам'яті, яку він мав приховувати від усіх. Саме тому йому так важко розмовляти навіть з Августиною: «А оце Гершель», – сказала стара. «Йдемо» – сказав Дед. «Не йдіть», – попросила вона. «Замовкни» – обірвав він. «...Гершель і Елі були найкращими друзями, але Елі мусив застрелити Гершеля, бо інакше застрелили й Елі. «Та замовкни», – знову сказав Дед. «Та ти ж брешеш про все це» [5; 239–240].

Варто погодитися з висновками Марти Коваль, про те, що «пам'ять, особливо травматична..., часто стає поштовхом до екстремальних спонтанних вчинків» [3; 211], а саме самогубства. Цей висновок підтвердив своєю долею й Дед: подорож до минулого стала для нього трагічною – відчуття несправедного життя підштовхуло до логічного його завершення.

Мабуть єдиним персонажем, чия історична пам'ять залишилася абсолютно *заблокованою*, став Алекс, який під час подорожі дізнався і про життя Джонатана, і про минуле своєї власної родини. В сім'ї минуле вважали за краще замовчувати, тому теперешні події (подорож у Трохимбрід) для нього стали одкровенням.

Зустріч героїв з Августиною націлена на відтворення та розв'язання ще одного, не менш важливого, травматичного досвіду – йдеться про *національне минуле та національну пам'ять героїв*. Під час подорожі Дед неодноразово називає Джонатана «жид» і це приниження іншої особи ніби допомагає йому абстрагуватися від минулого, пов'язаного із власною зрадою.

Проблема антисемітизму на якій акцентує увагу Дж. С. Фоер, та її вирішення є головним рушієм до національної самоідентифікації і пам'яті. Безумовно, говорять дослідники, вона є могутнім чинником подолання етичної байдужості та історичної амнезії [3; 213]. Вульгарний антисемітизм єврея Деда дає підставу стверджувати, що він навмисно «сіє гнів», аби збентежити оточення. Етнопсихологи пояснюють цю ситуацію так: «Єдиний народ, який на протязі тисячі років знаходився в положенні приниженого, – це євреї, тому... у них загострений

комплекс приниженого [1; 161]. Як події Голокосту, так і пережитий власний біль приниження, змушує Деда стати відлюдником.

На підтвердження думки, щодо важливості історичних подій у романі, які покликані відтворити у своїй національній пам'яті герої, один з американських критиків – Джеймс Янг – стверджує: «До сьогодні історія продовжує стверджуватися як основний локус єврейської ідентичності, і пам'ять постає базовою формою єврейської віри. Окрім того, культивуючи спільне пригадування минулого, ми продовжуємо створювати загальне ставлення до нього» (переклад мій. – О. Б.) [11; 212]. Це твердження дає нам підставу погодитися з думкою Тамари Денисової, яка стверджує, що в романі Дж. С. Фоера «...весь сенс... подвійного квесту... зводиться до центрального епізоду – зустрічі із примарною, але все ж таки реальністю Голокосту» [2; 31].

Міфологізований образ містечка Трохимбрід, який письменник намагається реалістично відтворити у романі і який шукають мандрівники, також виводиться із забуття. Подорожуючи, герої зустрічають на своєму шляху людей, які «чи то через власне бажання, чи то з примусу позбавлені історичної пам'яті, адже ніхто з них не може (чи не хоче?) пригадати, де був Трохимбрід і чи був він узагалі» [2; 31]. І вже тому, каже Тамара Денисова, у цьому творі майже нема «реалістичних пейзажів, персонажі – радше маски, ніж психологічно вмонтовані характери... Містечко, яке існує на перехресті різних демографічних та культурних ареалів, у самому серці людської історії...описується Фоером як фантастичний самодостатній світ» [2; 32].

Але саме у цьому фантазмагоричному «ідеальному світі» одне з почесних місць належить пам'яті, завдяки їй ще існує це поселення. Мешканці Трохимброду ведуть книгу «Повторювальних снів» ще за часів заснування містечка у 1791 році, в ній концентруються всі особисті та колективні спогади про життя громади: «Найважливіше пам'ятати, – звертався фермер Дідль С. до громади. – Пам'ятати що? – перепитав шкільний учитель Цадик П. – Це не має значення. Головне взагалі пам'ятати. Це просто акт пам'ятання, процес пам'ятання, визнання нашого минулого» [5; 56].

Кожного разу збираючись, щоб поновити записи, вони поновлюють у своїй пам'яті те, що було за тиждень, місяць чи за рік, бо розуміють – без минулого не буде й майбутнього: «Але спершу, – ми повинні пригадати записи останнього місяця. Треба повернутися назад, щоб рухатися вперед» [5; 59]. Власне, пам'яті як скарбниці минулого, точніше – конструкта-моделі минулого і як посередника у діалозі між людиною та її минулим, між громадою та особистістю – Дж. С. Фоер присвячує останній розділ свого роману, який датований 1941 р. і має назву «Тонкощі пам'яті».

Представлений у формі нібито логізованого потоку свідомості, він увібрив у себе роздрібнені скалки інтимного та колективного життя штетлу, яке вплетене в історичну канву подій. Ці мерехтливі спогади надають можливість пам'ятати Трохимбрід: «Пам'ять. Кожному все про щось нагадувало... пам'ять породжувала пам'ять [5; 399]. Вони не забули – просто призвичаїлися. Місце жаху потроху заповнило пам'ять. Вони так напружено намагалися пригадати, що ж це вони, власне, намагаються пригадати, що страх війни врешті розсіювався. Спогади про власне народження, дитинство та визрівання заступали їм грім вибухів бомб» [5; 404]. І далі: «Арі Ф.: – Нам варто перейти на бік нацистів! (це нагадує мені моє народження [ви ж знаєте, я народився на підлозі в домі рабина ...[у нього були найкращі, які я бачив підсвічники])... Рав Д.: – Та про що ви говорите? Арі Ф.: – Нічого не можу пригадати. Моє народження. Свічки. І ніхто не міг згадати. Що хто мав на увазі і для чого, врешті решт, мали слугувати всі ці слова» (збережено стиль автора твору. – О. Б.) [5; 403].

Проблема пам'яті, обумовленої історичним досвідом колективного та особистого минулого, безумовно, входить до системи сучасного культурного, соціального та індивідуального світобачення. Проблема історичного минулого містить у собі систему координат, направлену на оцінку сьогодення та майбутнього. Дивлячись через призму пам'яті на історію людства взагалі та на історію єврейства зокрема, Дж. С. Фоер у своєму романі «Усе освітлено» робить спроби означити витоки та зв'язки пам'яті індивідуальної – їх письменник вбачає у пам'яті колективній та національній. Покликаний до відтворення людської ідентичності та усвідомлення свого «Я», феномен пам'яті не є сталим, він динамічно

змінюється під впливом тих подій культурно-історичного та індивідуального досвіду, який веде до активізації пам'яті як свідка всього, що відбувалося чи діється зараз.

Література:

1. Крысько В. Г. Этническая психология : [учеб. пособ. для студ. вузов] / В. Г. Крысько. – М. : Изд. центр «Академия», 2004. – 320 с.
2. Денисова Т. Н. Всесвітні трагедії від Джонатана Сафрана Фоера / Тамара Наумівна Денисова // Слово і час. – 2009. – № 1. – С. 28–38.
3. Коваль М. Актуалізація морально-етичних дилем сучасності та проблема пам'яті в романі Н. Бейкера «Контрольно-пропускний пункт» / Марта Коваль // Література США: роздуми, есеї, розвідки. – 2006. – № 3 – С. 204–214.
4. Коваль М. Пам'ять як полі хронологічна контактна зона в романі Т. Корагесана Бойка «Кінець світу» / Марта Коваль // Збірн. наук. праць Миколаївського державного гуманітарного університету ім. Петра Могили. Серія «Філологія». – Миколаїв, 2006. – Т. 59. – Вип. 46. – С. 11–15.
5. Фоер Дж. С. Усе освітлено / Джонатан Фоер ; пер. з англ. Ростислав Семків. – К. : Факт, 2005.
6. Хассан І. Після постмодернізму: пошуки естетики довіри / Іхаб Хассан // Американська література ХХ–ХХІ століть. Матеріали II Міжнародної конференції з літератури США. Київ, 24–26 вересня 2002 р. – К. : Видавництво Інституту міжнародних відносин, 2004.
7. LaCarra D. History in Transit: Experience, Identity, Critical Theory / Dominic LaCarra. – Ithaca and London : Cornell UP, 2004.
8. Lodge D. Consciousness and the novel. Connected essays / D. Lodge. – London : Secker and Warburg, 2002.
9. Middleton P., Woods T. Literatures of Memory : History, Time and Space in Postwar Writing / P. Middleton, T. Woods. – Manchester and New York : Manchester UP, 2000.
10. Updike J. Mixed and Massages / John Updike // The New Yorker. – 2005. – March 14.
11. Yang James E. The Arts of Jewish Memory in a Postmodern Age / James E. Yang // Modernity, Culture, and «The Jew» / Ed. by Bryan Cheyette and Laura Marcus. – Stanford, CA : Stanford UP, 1998. – P. 211–218.

The Problem of Memory in J. S. Foer's «Everything is Illuminated»

The article deals with the problem of individual and collective memory as the reflection of historical experience of the past. The research is based on Jonathan Safran Foer's novel «Everything is Illuminated» (2002). Memory is regarded as a cultural and social construction that forms man's identity. The author of the article also puts a question of national memory which is the part of collective past too.